

SOSIAL SİYASƏTİN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

Dövlət hakimiyyətinin icra budağı əsasən sosial inkişaf sahəsində qanunvericilik qaydasında təsdiq edilmiş tədbirlərin təyin edilməsi üçün real imkanların (ilk növbədə, maliyyə imkanlarının) axtarışı ilə məşğuldur. Onun vasitəsilə sosial ödəmələr qaydası konkretləşdirilir; vətəndaşların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitləri cəmləşdirən və istifadəsini yerinə yetirən institusional strukturların fəaliyyətini müəyyənləşdirən normativ materiallar hazırlanır.

İnzibati-ərazi idarəçiliyin daha aşağı səviyyələrində qanunvericilik və icra hakimiyyətləri orqanları tərəfindən konkret ərazilərin sosial inkişafı üzrə qərarlar qəbul edilir.

Belə ki, region büdcəsinin vəziyyətindən asılı olan imkanların mövcudluğu şəraitində dövlətin maliyyə vəsaitləri hesabına təmin edilən sosial zamanətlərin minimal səviyyəsini qoruyub saxlamaqla, yerli hakimiyyət strukturları müvafiq sosial ödəmələrin miqdarını artırır, onların siyahısını genişləndirə bilər.

Əksər hallarda işə götürənlərin sosial məsuliyyəti çox zaman məcburi (passiv) xarakter daşıyır, çünki sözügedən məsuliyyət onlar tərəfindən deyil, dövlət hakimiyyəti strukturları tərəfindən müəyyən edilir. İşə götürənlər muzzdlu işçilərin sosial cəhətdən dəstəklənməsinin mütləq şəraitini təmin etməlidir (əmək haqqının minimum səviyyəsi; təyin edilmiş normativlər üzrə icbari sığorta – pensiya, sosial, tibbi, istehsalatda bədbəxt hadisələrdən sığorta; əməyin ödənilməsi fonduna aid edilən sosial ödəmələr və kompensasiyalar və s.)

Bununla birgə, əhəmiyyətli maliyyə resurslarına malik olmaqla, işə götürənlərin böyük bir qismi özlərinin sosial məsuliyyətinin həddlərini könüllü şəkildə genişləndirmək, öz müəssisələrində və təşkilatlarında ödənilən yüksək əmək haqqı, sosial paketi (pulsuz qidalanma, korporativ istirahət, həvəsləndirmə sistemi və s.) ilə muzzdlu işçilər üçün cəlbedici yeni iş yerləri yaratmaq iqtidarındadır.

Bir sıra hallarda işə götürənlərin sosial məsuliyyəti qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan formalarda da özünü büruzə verə bilər. Məsələn, qismində vergitutumundan çıxarılmış “boz” əmək haqlarının ödənilməsinə; iqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektorunda məşğul olan işçilərin bir qismi tərəfindən yüksək əmək haqqının, bir çox, o cümlədən də baza dövlət sosial zamanətlərin (məsələn, uşağa qulluğa görə məzuniyyət hüququnun) faktiki itirilməsinin ödənilməsinə göstərmək mümkündür. Bu zaman, yüksək əmək haqqını alan işçi ona lazım olan sosial xidmətləri əldə etmək imkanına malikdir (uşağa qulluğa görə məzuniyyətlə bağlı həmin misalla əlaqədar – dayə yaxud mürəbbiyə xidmətləri).

Cəmiyyət qarşısında ev təsərrüfatlarının sosial məsuliyyətini formal və qeyri-formal məsuliyyətə ayırırlar. Formal məsuliyyət, hər şeydən əvvəl, vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasından ibarətdir. Ev təsərrüfatı üzvlərinin vergilərin ödənilməsindən yayınması, vergitutmaya cəlb edilməli olan gəlirlərin gizlədilməsi büdcə gəlirlə-

rinin aşağı salınmasına gətirib çıxarır və onun sosial xərclərinin maliyyələşdirmə imkanını daraldır. Ev təsərrüfatlarının qeyri-formal məsuliyyəti ev təsərrüfatlarının bütün üzvləri tərəfindən yaşayışın komfortlu şəraitinin yaradılmasında və öz bacarıqlarının həyata keçirilməsində, eləcə də ev təsərrüfatlarının dövlətdən asılılığını aşağı salmağa imkan yaradan onların aktiv iqtisadi fəaliyyətində özünü büruzə verir.

Qeyri-hökumət (qeyri-dövlət) strukturların (həmkarlar ittifaqları təşkilatlarının, siyasi partiya və ictimai hərəkatların) **sosial məsuliyyəti** əhalinin ayrı-ayrı qruplarının maraqlarının müdafiəsi istiqamətində qanunvericilik qaydasında icazə verilmiş siyasi və ictimai fəaliyyətdən; qüvvədə olan sosial qanunvericiliyə riayət olunması üzərində nəzarətin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Məsələ burasındadır ki, adıçəkilən həmin strukturların fəaliyyətinə populizm xas olduğu üçün (onlar bəyan edilmiş sosial qərarların icra edilməsi ilə, maliyyə məhdudiyyətləri ilə əlaqəli deyil), onların məsuliyyəti həmçinin belə bir populizmin aradan qaldırılmasında da öz ifadəsini tapmalıdır.

Sosial siyasətin müəyyən edilməsi

Artıq qeyd edilmişdir ki, istənilən cəmiyyət iqtisadi cəhətdən güclü və iqtisadi cəhətdən zəif fərdlərdən (ev təsərrüfatlarından) ibarətdir. Zəifləri dəstəkləməyə, ölkənin istisnasız olaraq bütün vətəndaşlarının özünü reallaşdırmağa imkan verən şəraiti yaratmağa, ölkənin tarixi və mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamağa imkan verən mühüm alət sosial siyasətdir.

Sosial siyasətin qısaca və dürüst şəkildə ifadə olunmasına keçməzdən əvvəl diqqət yetirmək yerinə düşərdi ki, haqqında danışdığımız bu termin iki komponentdən ibarətdir ki, onlar özü-özlüyündə mürəkkəb, çoxmənali bir məfhum nəzərdə tutur. Bu, hər şeydən əvvəl, “siyasət” anlayışına aid edilir ki, bu məfhum mürəkkəb mənə iyerarxiyasına meyllidir və ən azı xarici və daxili siyasətə bölünür.

Sosial siyasətin öyrənilməsi zamanı ən böyük maraq dövlətin daxili siyasəti kəsb edir ki, bu da ölkədə yaşayan bütün vətəndaşların maraqlarına toxunur, iqtisadi, sosial, mədəni, texniki siyasəti və onun digər növlərini əhatə edir. Əgər siyasət növlərinin təsnifatını iyerarxiya formasında təsvir etsək, o zaman sosial siyasətin “siyasət – daxili siyasət – sosial siyasət” sistemində üçüncü səviyyədə yer alacağını görə bilərik.

Lakin gerçək reallıqda siyasətin hər hansı tərkib hissələrindən birini xalis şəkildə ayırd etmək qeyri-mümkündür. Cəmiyyətdə sosial və iqtisadi məsələlərə və fəaliyyətə ciddi surətdə ayırd edilmə mexanizmi mövcud deyil. İstənilən iqtisadi qərar, misal üçün, büdcə xərclərinin aşağı salınması, özünün fəsadları nöqtəyi-nəzərdən eyni zamanda həm də sosial xarakter daşıyır, çünki onun həyata keçirilməsi əhalinin gəlirlərinə və onun sosial müdafiəsinə qaçılmaz surətdə öz təsirini göstərəcəkdir. Texniki siyasət sosial siyasətdir, çünki əsas fondların yenilənməsi və dəyişdirilməsi, yeni texnoloji proseslərin tətbiqi son nəticədə əmək bazarına və istehlak bazarına, deməli, əhalinin həyat səviyyəsinə təsir göstərir.

Konkret qərarların qəbulunda əsas məqsədlərdən asılı olaraq daxili siyasət növlərinin ayırd edilməsinə yanaşmaya da universal yanaşma kimi baxıla bilməz. Məsələn, bazar iqtisadiyyatı bütövlükdə sosial nemət kimi şərh edilir, lakin ona keçid özü əhəmiyyətli sosial xərclərlə bağlıdır, ilk növbədə ona görə ki, onun ilkin mərhələlərində əhalinin əksəriyyətinin yaşayış səviyyəsi aşağı düşür.

Hətta böyük xərclər tələb etməyən qərarlar (misal üçün, qanunverici qərarlar)

yalnız belə hallarda qəbul edilməlidir ki, sosial siyasətin həyata keçirilməsinin həmin qaydalarla təyin edilmiş nizamı ölkənin əldə etdiyi iqtisadi səviyyəsinə uyğun gəlsin.

Son bir neçə il ərzində sosial siyasət və sosial-iqtisadi proseslər kimi məfhumlar barədə milli elmdə mövcud olmuş təsəvvürlər əhəmiyyətli dərəcədə transformasiyaya uğramışdır. Əvvəllər dövlətin sosial siyasəti sosial sferada konkret dəyişikliklərin, yeniliklərin gerçəkləşdirilməsinə yönəlmiş təşkilati tədbirlər sistemi kimi izah olunurdu (məsələn, həkimlərin yaxud müəllimlərin sayının artırılması, mənzil tikintisi miqyasının artımı və s.).

Yeni, problemlə baxışa uyğun olaraq, sosial siyasət – bu, sosisuma yönəlmiş bir siyasət; əhaliyə baş verən proseslərə adaptasiya olunmaq imkanı verən tədbirlər dəstəsidir.

Hələ qədim zamanlardan dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən sosial siyasət resursların bölüşdürülməsi, sosial sabitliyin qorunub saxlanması kimi maraqları güdürdü. Təbiidir ki, müxtəlif inkişaf səviyyəsinə, müxtəlif siyasi quruluşa malik cəmiyyətlərdə ümumilikdə həyata keçirilən siyasətə dair və sosial siyasətlə bağlı müxtəlif yanaşmalar və tələblər formalaşır.

Hal-hazırda istifadə edilən sosial siyasətin mövcud təriflərinin əksəriyyəti hədsiz dərəcədə geniş xarakterə malikdir və onun mahiyyətini tam şəkildə açmır. Lakin nəzərə alsaq ki, müasir Azərbaycan üçün dövlət sosial siyasətin xarakteri və məzmunu haqqında sual olduqca mühüm və əhəmiyyətlidir, sosial siyasətin tərkibi, yönümlülüyü və onun həyata keçirilməsi metodlarına dair təklif olunan şərhələrin, anlayışa yanaşmaların, məzmununa, yönümünə və sosial siyasətin həyata keçirilməsi üsullarına dair təkliflərin bütün spektrinə diqqət yetirmək lazımdır.

Qeyd edək ki, həyat səviyyəsi – bu, ayrıca götürülmüş ölkədə yaxud ərazidə yaşayan insanların, sosial qrupların, ümumilikdə əhalinin rifah halını və həyat keyfiyyətini xarakterizə edən kompleks göstəricidir.

Həyat səviyyəsi cari gəlirlər, toplanmış maddi əmlakın (o cümlədən, mənzil, uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulmuş və gündəlik məişətdə istifadə olunan əşyalar), eləcə də ödənişsiz təqdim edilən sosial xidmətlərin (təhsil, tibbi xidmət) kəmiyyəti ilə təyin edilir; insanın və ailənin həyat səviyyəsinin son dərəcə mühüm xarakteristikası xərclərin həcmi və strukturudur. Azərbaycan Respublikasında həyat səviyyəsində baş verən dəyişikliklər minimal istehlak büdcələr sistemi – fizioloji, yaşayış və sosial minimumları vasitəsilə müəyyən edilir.

Həyat keyfiyyəti - bir şəxs, insanlar qrupunun və ya icmasının fiziki, əqli, sosial-mədəni inkişafını təyin edən səviyyənin, eləcə də əhalinin obyektiv və subyektiv həyat şəraitinin kompleks xarakteristikasıdır.

Müəyyən ərazidə yaxud dövlətdə yaşayan əhalinin həyat keyfiyyəti bir sıra iqtisadi, sosial, texnogen, demoqrafik, ekoloji, coğrafi, siyasi və əxlaqi amillərlə təyin edilir.

Obyektiv amillər sırasında - ərzaq məhsullarının istehlakı, mənzil şəraiti, eləcə də məşğulluq, xidmətlər sferasının inkişafı, təhsil, sosial təminat səviyyəsi; subyektiv amillər sırasında – insanın iş və həyat səviyyəsi, sosial statusu, ailənin maliyyə vəziyyəti və maliyyə münasibətləri ilə məmnunluğu durur.

Əhalinin həyat keyfiyyətinin və səviyyəsinin kəmiyyət göstəricilərinin təsnifatları mövcuddur ki, bura, məsələn, aşağıdakı kimi göstəricilər qrupları daxildir: sağlam-

lıq vəziyyəti, istehlak, təhsil səviyyəsi, əmək və onun şəraiti, ərzaq məhsullarının istehlakı, körpə ölümü əmsalı, əhalinin qida rasionunun strukturu, asudə vaxtı və istirahət və s.

Sosial siyasətin növbəti tərifı “Sosial ensiklopediya”da yer alır, burada sosial siyasət dedikdə cəmiyyətin hər bir üzvünə cəmiyyət tərəfindən bəyənılən dəyərlər sisteminin nəzərə alınması şərtilə öz tələbatlarını həyata keçirmək imkanını təmin edən şəraitin yaradılması üzrə dövlətin son dərəcə mühüm bir funksiyasının praktiki həyata keçirilməsi sferası başa düşülür. Sosial siyasətin mərkəzində eyni zamanda həm bu siyasətin məqsədi, həm predmeti, həm də subyekti qismində çıxış edən insan dayanmalıdır. Sosial siyasətin obyektləri kimi insanın həyat və əmək fəaliyyəti şəraiti, ictimai münasibətlər (qruplararası və fərdlərarası), eləcə də sosial struktur göstərilməlidir.

Gələcəkdə biz sosial siyasətin aşağıdakı tərifini rəhbər tutacağıq ki, onu baza qismində dəyərləndiririk.

Sosial siyasət ictimai rəyi nəzərə alan və cəmiyyətin inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlətin sosial strategiyasının formalaşdırılmasına yönələn və dövlət idarəetmə orqanları, işə götürənlər, həmkarlar ittifaqları və başqa ictimai-siyasi strukturlar (sosial siyasətin subyektləri) tərəfindən qəbul edilən qərarların, habelə cəmiyyət üzvlərinin (sosial siyasət obyektlərinin) imkanlarının və tələbatlarının həyata keçirilməsi məqsədilə ictimai baxımdan münasib sosial şəraitin yaradılması, onların həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, eləcə də həmin qərarların reallaşdırılması üzrə tədbirlərin məcmusundan ibarətdir.

Sosial siyasətin geniş və dar mənası

Məzmun baxımından sosial siyasəti geniş və dar mənalarda dəyərləndirmək məqsədəuyğundur.

Bu gün sosial siyasət – bu, bir tərəfdən, həm dünyanın müxtəlif ölkələrində sosial elmlər sahəsində fəaliyyət göstərən aparıcı mütəxəssislər tərəfindən işlənib hazırlanan nəzəri doktrina, digər tərəfdən isə, həm də dünyanın əksər universitetlərində tədris edilən tədris fənnidir. Eyni zamanda sosial siyasət – bu, dövlətlərin və hökumətlərin daxili siyasət fəaliyyətinin istiqaməti və konsepsiyasıdır. Bir çox alim və siyasətçilər üçün “sosial siyasət” sosial sfera, sosial təminat, sosial müdafiə ilə assosiasiya olunur.

Yuxarıda dediklərimizin hamısı sosial siyasətin ümumi tərifinin işlənib hazırlanması nöqtəyi-nəzərindən mürəkkəbliyə dərəcəsini şərtləndirir.

Sosial siyasətin həm tərifini, həm də anlaşılmmasının özünü (hər şeydən əvvəl, onun məzmunu və məqsədlərini) çətinləşdirən daha bir amilə diqqət yetirək. Sosial siyasətin, bir qayda olaraq, xarici və daxili tərəfi vardır. Bu, əvvəla, həmin siyasətə sosial nöqtəyi-nəzərdən tələbatın olması və bir çox cəhətdən onun ən kəskin və ağırlı sosial problematikaya bağlılığı ilə izah olunur (sosial sabitlik, sosial qeyri-bərabərlik, firavanlığın əldə olunması və s. məsələləri). İkincisi, bu, həmçinin, onunla əlaqədardır ki, bugünkü günə qədər özünün bütün təzahürlərində sosial siyasət dövlətin sərəncamında və məsuliyyəti altındadır (həll edilən məsələlərin böyük əksəriyyətində).

Bu mənada sosial siyasət müəyyən diplomatik funksiyanı icra edir. Belə ki, sosial siyasətin xarici tərəfi əksər hallarda deklarativ xarakter daşıyır. Daxili – olduqca mühüm sosial məsələlərin real həllinə görə cavab verir. Başqa sözlə, istənilən dövlətin siyasətini qiymətləndirərək, biz bəyan edilən və real siyasət haqqında danışa bilərik.

Eyni zamanda, sosial siyasəti həm də ölkənin bütün vətəndaşlarının özünü reallaşdırmaq, eləcə də onun mədəni və tarixi dəyərlərini qorumaq baxımından zəruri şəraiti yaratmağa imkan verən bir alət kimi də müəyyənləşdirirlər. Bu, eləcə də bir çox başqa məqamlar sosial siyasətin deklarasiya edilən geniş dərkinin elementlərini ifadə edir və real sosial-iqtisadi situasiya ilə dövlətin konkret hərəkətlərinin əlaqələndirilməsini tələb edir.

Beləliklə, geniş mənada sosial siyasət:

- dövlət siyasətinin istiqamətlərindən biridir;
- dövlət tərəfindən güdülən hədəfləri, dövlət quruluşunun xarakteri ilə müəyyən olunur;
- cəmiyyətin sosial strukturu kontekstində formalaşır;
- ölkənin dövlət sosial doktrinasından yaxud ölkənin sosial inkişafı konsepsiyasından ibarətdir;
- həyata keçirilən iqtisadi siyasətlə qırılmaz tellərlə bağlıdır və həmin siyasətdən asılıdır (iqtisadiyyatda sosial siyasətin reallaşdırılması üçün lazım olan resurslar yaradılır);
- ümumilikdə cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq cəmiyyətin malik olduğu resursların bölüşdürülməsi tədbirləri sistemindən ibarətdir;
- bəyan edilən və real siyasətə bölünür. Bu zaman bəyan edilən siyasət özünün başlıca hədəfi qismində zəif müdafiə olunan qrupların maraqlarının qorunmasını bəyan edir, real sosial siyasət isə cəmiyyətə başçılıq edən qrupların maraqlarını ifadə edir.

Hər bir dövlətdə sosial siyasətin ümumi bəyan edilən məqsədləri aşağıdakılardır: sosial sabitliyin təmin edilməsi; cəmiyyətin bütün və ya mütləq əksəriyyətinə müəyyən gəlir və layiqli həyat səviyyəsini təmin edən əlverişli şəraitin yaradılması; onların sosial imkanlarının və tələbatlarının reallaşması; ölkə əhalisinin resurs təminatında tərzliğin təmin edilməsi.

Tətbiqi qərarlar sahəsində sosial siyasət geniş mənada cəmiyyət üzvlərinin həyatının bütün tərəflərinə toxunan qərarlar və tədbirləri, o cümlədən əmtəə, mənzil və sosial infrastruktur xidmətləri, iş yerləri, münasib pul gəlirləri, əlverişli ekoloji şərait və s. ilə təminatı əhatə edir. Sosial siyasətin bu istiqamətləri dəqiq və dürüst şəkildə ifadə olunmuş ünvanlıq xarakterə malik deyil. Onlar təkcə əhalinin pul gəlirlərinə (ödəmə qabiliyyətli tələbinə) yaxud bəzi ictimai tələbatların ödənilməsinə səmtləşir.

Dar mənada sosial siyasət, yaxud da ki, sırf sosial siyasət dövlət vergi və büdcə sistemlərinin mexanizmlərindən istifadə etməklə əhalinin müxtəlif sosial qrupları, xalq təsərrüfatı sahələri arasında mövcud qanunvericilik əsasında maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsindən başqa bir şey deyildir. Lakin bu yenidən bölüşdürmə prosesinin özü sosial-iqtisadi sistemə öz təsirinə və onun fəaliyyətinin səmərəliliyinə görə bircins deyil. Sosial siyasətin öz məzmunu aztəminatlı ailələrin (ev təsərrüfatlarının) dəstəyi, həmçinin dövlət büdcəsindən maliyyələşən qeyri-kommersiya təşkilatlarının, sosial sferanın bir hissəsinin inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı sırf sosial qərar və tədbirlərlə kifayətlənir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Əlirzayev Ə.Q. (2010) Sosial sferanın iqtisadiyatı və idarə edilməsi (dərs vəsaiti), Bakı, "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 326 s.
2. Əliyev Ə.B. (2017) Xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı. - Dərs vəsaiti. Bakı, "Təhsil", 136 s.
3. Əliyev A., Quliyev A. (2005) Sosial sferanın iqtisadiyyatının və metodologiyasının əsasları. Bakı: «Adiloğlu» nəşriyyatı, 304 s.
4. Məmmədova M.H., Quliyeva N.Q. Azərbaycanda miqrasiyanın müasir meylləri, səbəbləri və sosial-iqtisadi təsirləri. // "Əmək və sosial problemlər" elmi əsərlər toplusu, Bakı, 2011, № 1(7), s. 4-12.
5. Rahmanov, F.P. (2021) Sosial Sfera və Sosial Siyasət Dərs Vəsaiti, "MSV NƏŞR", səh-436.
6. Salahov R.M. Xidmətlər bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılmasının perspektiv istiqamətləri. Bakı, "Əmək və sosial problemlər", № 1 (14), 2014, s.135-141.